БИБЛИОГРАФИЈА

Зөһраб ***ӘЛИЈЕВ***
педагожи елмләр намизәди, профессор

Әлијусиф ***МӘММӘДОВ***
мүәллим

БИБЛИОГРАФИК ИШИН КОМПУТЕРЛӘШДИРИЛМӘСИНИН НӘЗӘРИ ВӘ ПРАКТИКИ ӘҺӘМИЈЈӘТИ

Бәшәр чәмијјәтинин бүтүн инкишаф тарихи әтраф аләм барәдә биликләрин арамсыз олараг артмасы, әмәк аләтләринин, истеһсал мүнасибәтләринин дүрмадан тәкмилләшдирилмәси вә инкишафы илә сәчијјәләнир. Тарихин мүәјјән мәрһәләләриндә исә елмин, техниканын, истеһсалат васитәләринин тәкамүл просеси көклү, кејфијјәт характерли ингилаби дәјишикликләр сәчијјәси алыр. Башга сөзлә десәк әсл чеврилишләр баш верир. Мәсәлән, XVIII-XIX әсрләрин сәнаје ингилабы мадди истеһсалла јанашы, бәшәр фәалијјәтинин дикәр саһәләриндә вә ичтимаи-игтисади мүнасибәтләрдә дә көклү дәјишикликләрә кәтириб чыхарды.

XX әсрдә сүр'әти даһа да артмыш елми-техники ингилабын характерик чәһәти физики фәалијјәтлә јанашы интеллектуал, зеһни фәалијјәтин дә механикләшдирилмәси вә автоматлашдырылмасыдыр. Автоматлашдырма вә бунун әлаһиддә нөвү олан компүтерләшдирмә истеһсалатын бүтүн саһәләриндә дәрин дәјишикликләрә сәбәб олур вә чәмијјәтин һәјатынын бүтүн саһәләринә тә'сир көстәрир. Бу тә'сир ејни заманда чәмијјәтдә фәалијјәт көстәрән информасија коммуникасијалары системи вә онун тәркиб һиссәси олан сәнәд коммуникасијалары системиндә дә өз әксини тапыр.

Мүасир елми-техники тәрәгги чәмијјәт һәјатынын мүхтәлиф

сфераларында - истеһсалатда, елмдә, мәдәнијјәтдә, тәһсилдә вә с. истифадә дөвријјәсиндә олан информасијанын һәчминин артмасына да тә'сир едир.

Бир сыра експертләрин рә'јинә көрә индијә кими бүтүн дүнјада 100 милјон ада јахын китаб нәшр едилмишдир. Дүнјада 70 мин чох тәкчә елми журнал нәшр олунур. Информасијанын һәчминин белә бир мигјасда артмасы мүтәхәссисләрин "информасија бөһраны" адландырдығы вәзијјәтин јаранмасына сәбәб олмушдур. Һәмин бөһран онунла сәчијјәләнир ки, чәмијјәтдә сәнәд коммуникасијалары системинә дахил олан ичтимаи тә'сисатлар - китабханалар, нәшријјатлар, китаб тичарәти, елми-информасија органлары, архивләр, китаб палаталары сәнәд ахынынын өһдәсиндән кәлә билмир, һәмин сәнәдләрин там шәкилдә аналитик-синтетик шәкилдә ишләнмәсинә тә'мин етмир, һәмин информасијанын тәләбатчылара онларын мәнимсәјә билдији шәкилдә чатдырылмасыны тә'мин едә билмирләр. Нәтичәдә тәләбатчылар лазыми сәнәди өзүндә әкс етдирән информасија мәнбәләрини әлдә едә билмирләр вә бир чох һалларда дүнја елминә вә техникасына мә'лум олан нәтичәләри мүстәгил шәкилдә јенидән әлдә етмәли олурлар. Буну елм аләминдә јумористик шәкилдә "велосипед ихтира етмәк" адландырырлар.

Информасија бөһранынын дикәр бир әламәти исә ондан ибарәтдир ки, антик дөврдән фәргли олараг мүасир сәнәд коммуникасијалары системи әввәлки кими бир-бириндән тәчрид олунмуш локал очаглардан ибарәт дејил. Јени рабитә вә нәглијјат васитәләри тәдричән сәнәд коммуникасијалары системинин әһатә даирәси кенишләнәрәк тәдричән бүтүн дүнјаны әһатә етмишдир. Башга сөзлә, глобал информасија мәканы јаранмышдыр. Бу да өз нөвбәсиндә дөвријјәдә олан сәнәд шәклиндә информасијанын мигдарынын кәскин шәкилдә артмасы илә јанашы, ајры-ајры чоғрафи мәканлар арасында сәнәд-информасија мүбадиләсинә еһтијачы да кәскинләшдирмишдир.

Информасија бөһранынын кәскинлијини статистик көстәричиләр дә тәсдиг едир. Үмумиликдә исә информасија бөһранынын маһијјәти ондан ибарәтдир ки, информасијанын истеһсалы һәмин информасијанын вахтлы-вахтында е'малыны вә истифадәсини, информасија күјүнүн артымы исә информасијанын өзүнүн артымыны габаглајыр.

Информасија бөһранынын јаранмасына даир јухарыда көстәрилән сәбәбләр објектив сәбәбләридир. Јә'ни бунлар сәнәд коммуникасијалары просесинин објективдән догур. Лакин бундан әлавә

проблемин диалектик олараг субјектив сәбәбләри дә вар. Бу да ондан ибарәтдир ки, сәнәдләрин мигдарынын артмасына, онларын мәзмунунун мүрәккәбләшмәсинә бахмајараг, инсанларын зеһни-әгли габилијјәтләри артмыр. Бу да һәмин габилијјәтләри компенсасија едә биләчәк технолокија вә методларын јарадылмасыны вә тәтбигини тәләб едир.

Информасија бөһранындан гуртулмағын јолларына кәлдикдә исә бунун бир нечә һәлли јолу вар. Бунлардан биринчиси вә ән чәтини елми-методоложи бахымдан даһа сәмәрәли үсулларын тәтбиги васитәсилә дөвријјәдә олан информасијадакы күјүн мигдарынын азалдылмасы, тәкрарчылыгдан гачылмасы, билијин "гатылашдырылмасы" вә "сыхылмасы"дыр. Дикәр јол инсанын интеллектуал имканларынын бир нөв күчләндиричиләри вә сүр'әтләндиричиләри олан автоматлашдырма васитәләринин тәтбигидир. Информасијанын топланмасы, ишләнмәси, сахланмасы вә пајланмасы просесләринин механикләшдирилмәси вә автоматлашдырылмасы информасија бөһранындан чыхышын ән әсас јолудур.

Инсан практикасында нәзәри тәдгигатлар вә әмәли тәдбир проблемләри гырылмаз шәкилдә әлагәдардыр. Чәмијјәтдә сәнәд барәдә икинчи сәвијјәли библиографикинформасијанын топланмасы, ишләнмәси вә пајланмасынын нәзәри мәсәләләринин тәһлил едилмәсинин мүасир мәрһәләсиндә мејдана чыхмыш автоматлашдырма вә компүтерләшдирмә проблеми дә бу гәбилдәндир. Бу проблемин нәзәри вә практиви әһәмијјәти ашағыдакы мәгамларла мүәјјәнләшир:

1. Библиографларын е'мал етдији сәнәд ахыны мигдар бахымдан артыр, мәзмун бахымдан мүрәккәбләшир вә нөв бахымдан кенишләнир (јә'ни һәр ил даһа јени сәнәд нөвләри: дәрч едилмәјән сәнәдләр,микросәнәдләр вә дикәр јени нөвләр мејдана кәлир). Библиографик ишлә мәшғул олан мүәссисәләрин кадр еһтијатлары вә инсанларын тәбии-интелектуал имканлары исә артмыр. Белә бир шәраитдә механикләшдирмә вә автоматлашдырма әмәк мәһсулдарлығынын артырылмасы васитинә чеврилир.

2. Библиографик информасијаја олан еһтијач даим артыр вә мүрәккәбләшир. Чәмијјәт библиографик хидмәтин тамлығынын артырылмасында, оперативлијин вә дифференсијанын јүксәлмәсиндә марағлыдыр. Мәһз механикләшдирмә, автоматлашдырма вә компүтерләшдирмә библиографик фәалијјәтин кејфијјәтин јүксәлдилмәсинин әсас васитәләриндән биридир.

3. Библиографик информасијаја олан ичтимаи тәләбатын даһа там өдәнилмәси үчүн библиографик хидмәтин метод вә формала-

ры даим тәкмилләшдирилмәлидир. Мүасир компјүтер вә тәшкилатын техникасы, оператив полиграфија вә рабитә васитәләринин јардымы илә нәинки кечмиш дөврүн библиографларынын башлаңығы әһәмијјәтли ишләри (мәсәлән, милли китаб репертуарларынын тәртиби, икинчи сәвијјәли бејнәлхалг библиографик мәнбәләрин јарадылмасы) мүмкүн олур, һәм дә библиографик мәһсул вә хидмәтләрин јени нөвләри (истинад әдәбијјат көстәричиләри, библиографик вериләнләр базалары, тәләбатчылара ЕҺМ васитәсилә диалог режиминдә хидмәт вә с.) јарадылыр. Бу һалда механикләшдирмә вә автоматлашдырма - библиографик фәалијјәт сферасынын зәнкинләшмәсинә јардым едир.

Мүасир техниканын дүшүнүлмүш вә сәмәрәли тәтбиги, һәм игтисади, һәм сосиал, һәм дә тәшкилатчылыг бахымындан јүксәк нәтичәләр әлдә едилмәсинә имкан верир ки, бу да мүасир библиографијанын инкишафы үчүн вачиб шәртләрдән биридир.

Лакин библиографик фәалијјәтдә автоматлашдырма васитәләринин, хүсусән дә компүтер техникасынын тәтбиги үчүн мүәјјән илкин шәртләрин олмасы лазымдыр. Бунлара ашағыдакылары аид етмәк олар:

- елми-техники ингилаб дөврү үчүн сәчијјәви олан зеһни әмәјин автоматлашдырылмасы вә компүтерләшдирилмәси мејлләри, һансынын ки, библиографик фәалијјәтдә дә тә'сир көстәрәчәји лабүддүр;
- библиографик фәалијјәтин тәләбләрини өдәмәјә габил олан јени, јүксәк техники вә истисмар көстәричиләринә малик автоматлашдырма ваистәләринин, компүтер техникасынын, јени типли глобал рабитә каналларынын мејдана кәлмәси;
- дүнјанын бир чох өлкәләриндә библиографик ишин автоматлашдырылмасы вә компүтерләшдирилмәсинә даир тәчрүбәнин топланмасы;
- механикләшдирмә, автоматлашдырма вә компүтерләшдирмә проблемини мүасир библиографијаһүнаслыг, китабханашүнаслыг вә информатика тәрәфиндән нәзәри тәһлили вә дәрк олунмасы.

Беләликлә, библиографик фәалијјәтдә мүасир технолокијаларын тәтбиги проблеминин әһәмијјәти, актуаллығы мүасир елми-техники ингилабын шәртләри, елми-техники тәрәггинин наилијјәтләри библиографик практиканын дахили тәләбаты вә автоматлашдырма вә компүтерләшдирмәнин тәтбиги үчүн методики-нәзәри бүнөврәнин формалашмасы илә мүәјјән едилир. Лакин библиографик фәалијјәтин һәјата кечдији мүһитдә мөвчуд олан амилләрдән һеч дә һамысы автоматлашдырмаја, компүтерләшдирмәјә, јени

техники васитәләрин тәтбигинә әсасланан технолокијаларын мәнимсәнилмәсинә јардым етмир. Бу просесә мәнфи тә'сир көстәрән, ләнкидән амилләр дә вардыр ки, бунлара мисал олараг апарылан ишләрин тәшкилати-методики сәвијјәсинин ашағы олмасы, библиографик фәалијјәтлә мәшғул олан мүәссисәләрин мадди-техники базасынын зәифлији, һәмин ишлә мәшғул олан мүәссисә вә коллективләр арасында әлагәләндирмәнин, гаршылыглы јардымын олмамасы, һазырлыг кадрларын чатышмамасы вә с. көстәрмәк олар. Лакин көстәринлән саһә үзрә давм едән инкишаф, кет-кедә артан вә тәкмилләшән дүнја тәчрүбәси һәмин мәнфи амилләрин тәдричән арадан галхачағына үмид етмәјә имкан верир.

Јухарыда гејд етдикләримиз мүасир техники васитәләрин, автоматиканын, компүтер техникасынын тәтбиги проблеминин практики аспектләридир. Лакин нәзәри тәһлил, арашдырма вә бу әсасда прогнозлашдырма олмадыгда инкишаф өзү дә нагис олур, лазыми сүр'әтлә кетмир. Буна көрә дә мүасир библиографијашүнаслыгда библиографик просесләрин автоматлашдырылмасы вә компүтерләшдирилмәси үзрә тәдгигатлар илдән-илә даһа кениш вүс'әт алыр.

Ону гејд етмәк лазымдыр ки, әкәр библиографик ишдә автоматлашдырма вә компјүтер васитәләринин тәтбигинин илк мәрһәләсиндән 50-60 -чы илләрдә библиографијашүнаслар арасында һәмин просесләри дәриндән анлајан вә нәзәри тәһлил едә билән мүтәхәссисләр чох чүз'и мигдарда идисә, 70-чи илләрдән е'тибарән тәдричән бу проблемин әһәмијјәтини анлајан јени алимләр нәсли јетишмәјә башлады. Онлар ән'әнәви китабхана-библиографија проблемләри илә јанашы, јени техники вә технолокијанын инкишафы, информатика вә икбернетиканын әлагәдар саһәләри илә дә јахындан таныш идиләр вә бу хүсусијјәт өз әксини елми јарадычылыгда да тапырды. Бу мөвзуда јүзләрчә мәгалә дәрч едилмиш, чох сајда китаблар нәшр едилмишдир.

Хүсусән, сон ијирми илдә библиографик просесләринавтоматлашдырылмасы иши даһа кениш вүс'әт алыр. Бу әсасән ән јени компүтер техникасы, комуникасија вә информасијанын компакт јазылмасы үчүн ән јени технолокијалар әсасында реаллашыр. Локал шәбәкәләрин, һәтта ајры-ајры фәрдләрә мәхсус олан компүтерләрин милли вә бејнәлхалг компүтер шәбәкәләринә гошулмаг имканы библиографик информасијанын мүбадиләси саһәсиндә чографи вә инзибати манеәләри дәф едир. Артыг пејк рабитәси илә учгар бир даг кәндиндә, кимсәсиз адада белә бејнәлхалг компјүтер шәбәкәси васитәсилә библиографик информасијаны өзүндә чәмләш-

дирән верилә́нләр банкына дахил олуб, лазыми информасијаны әлдә етмәк олар. Мүасир компјүтер информасија технолокијаларынын бир хүсусијјәти дә ондан ибарәтдир ки, бир чох һалда библиографик ахтарыш заманы әлдә едилән информасијанын әсасында дәрһал онун мәзмунуну ачан рефераты вә ја бирбаша мәтнин өзүнү сифариш вермәк вә алмаг мүмкүндүр. Гәбул едилмиш информасија исә, арзу едиләрсә дәрһал јаддаш гурғусуна јазылыр вә еһтијач олдугда јенидән монитордан нәзәрдән кечирилир вә ја принтер васитәсилә чап олунур.

Билдијимиз кими, сон 70 илдә республикамыз планлы игтисадијјата әсасланан сосиал-сијаси системдә јашамышдыр. Белә бир шәраитдә чәмијјәтдә баш верән дикәр просесләр кими, сәнәд-информасија просесләри дә мәркәзләшдирилмиш гајдада планлашдырылыр, малијјәләшдирилир вә идарә едилирди. Белә бир мәркәзләшдирилмиш тә'сир өз әксини чәмијјәтин сәнәд-информасија тәләбатынын өдәнилмәсиндә дә көстәрирди. Формалашмыш сәнәд-информасија вә библиографик-информасија тә'минаты системи ән мүхтәлиф фәалијјәт саһәләринин, ән мүхтәлиф тәләбатчы вә мүтәхәссис групларынын еһтијачларыны там олмаса да кифајәт гәдәр өдәјирди. Бу заман һәм илкин, һәм дә икинчи сәвијјәли (библиографик) информасија просесләринә өлкәдә мөвчуд олан ән јени информасија технолокијаларынын тәтбигинә чәһд едилирди. Буна бариз мисал олараг бүтүн Иттифаг мигјасында һәм библиографик, һәм дә елми-техники информасијанын топланмасы, ишләнмәси вә верилмәси үзрә өз вахтына көрә ән габагчыл технолокијалара әсасланан автоматлашдырылмыш системләри көстәрмәк олар. Мәсәлән, 70-чи илләрдән Үмумиттифаг Китаб Палатасында јарадылмыш АСНТИ-библиографија системи дөвләт библиографик көстәричиләринин (сәлнамәләрин) вә чап каталог карточкаларынын ЕҺМ-ләрин вә програм тә'минатынын тәтбиги илә тәртибини вә нәшрини һәјата кечирмәјә имкан верирди. 1981-чи илдән исә ҮКП магнит лентинә јазылмыш библиографик верилә́нләр базасынын һазырланмасынын вә јајылмасына башлады. ҮКП-дән әлавә дикәр мәркәзи информасија органларында да (ВИНИТИ, ВНИИПИ, ВНИИКИ, ИНИОН вә с.) чох кениш имканлара малик автоматлашдырылмыш информасија системләри јарадылмышды.

Лакин, чох тәәссүф ки, бир сыра објектив вә субјектив сәбәбләр үзүндән республикамызда информасија просесләринин автоматлашдырылмасы лазыми сәвијјәдә дејилди вә заманын тәләбиндән кери галырды. Библиографик информасија просесләринин автоматлашдырылмасы саһәсиндә мүәјјән ишләр Азәрбајчан Елмләр

Академијасы Мәркәзи Елми Китабханасында вә Ичтимаи Елмләр Үзрә Елми Информасија Мәркәзиндә апарылырды. Лакин, ән диггәтәлајиг һәм республикамызын, һәм дә кечмиш Иттифагын мүтәхәссисләринин диггәтини чәлб едән ишләр Республика Елми-Техники Китабханасында көрүлмүшдү.

Республика Елми-Техники Китабханасында китабхана-библиографија просесләринә јени технолокијаларын тәтбигиндә мүһүм әһәмијјәтли тәдбир 1976-чы илдә, бурада Елми-тәдгигат шө'бәсинин јарадылмасы олду. Аз бир заман әрзиндә шө'бә тәрәфиндән "Китабхана - АИС" системинин лајиһәси јарадылды. Система 11 алтсистем дахил иди ки, онлар китабханада һәјата кечирилән просесләрин, о чүмләдән библиографик просесләрин јеринә јетирилмәсини јени, автоматлашдырылмыш технолокијаларыны нәзәрдә тутду. Системин реаллашдырылмасында РЕТК илә јанашы АзЕТЕТИ-нин вә бир сыра дикәр мүәссисәләрин интеллектуал вә техники ресурсларындан истифадә едилирди. Систем мәрзәлә-мәрһәлә реаллашдырылырды вә аз бир заманда өз сәмәрәсини көстәрди. Лакин, бир сыра тәшкилати вә субјектив сәбәбләр үзүндән системин инкишафы вә там һәчмдә реаллашмасы јарымчыг галды. Буна бахмајараг дикәр кечмиш совет республикаларынын елми-техники китабханалары бу лајиһәјә даир материаллары алараг өз китабханаларынын автоматлашдырылмасы үчүн онлары тәтбиг едирдиләр.

Һазырда республикамызда кечид дөврү илә әлагәдар бир сыра чәтинликләр базар игтисадијјатынын принсипләринә әсасланан илкин вә икинчи сәвијјәли информасија базарынын формалашмасына вә инкишафына мане олур. Лакин, бә'зи илкин әламәтләр тезликлә бу саһәдә мүсбәт дәјишикликләр олачағына вә јени технолокијаларын һәм үмумиликдә информасија комуникасија, һәм дә библиографик просесләринә јол тапачағына үмид јарадыр.

ӘДӘБИЈЈАТ

1.Коровякова И.Д.Автоматизированные библиотечно-информационные системы исети /МГИК.-М.,1988.-80с.

2. Мосягин В.В. о порядке компьютеризации библиотеки // Научн.итехн.библиотеки.-1995.-N 10/11.-С57-67.

3.Мосягин В.В., Вислый А.Г. Компьютеризация библиотек и библиография //Библиография.-1993.- N 2.-С.3-17.

4. Соколов А.В. Тенденции развития автоматизированных систем в крупнейших библиотеках СССР// Проблемы технического переворужения библиотек: Сб. статей /КГИК.-Л.,1983.-С.7-22.